

*Cseh eredetű verses emlékek  
a 17. századi magyarországi nyomtatványokban\**

A régi magyarországi irodalommal foglalkozó szakemberek folyamatosan szembesülnek azzal, hogy a cseh nyelv milyen jelentékeny szerepet játszott a hazai művelődésben. A hazai cseh nyelvű kiadványok eredetük szerint három csoportba oszthatók, Csehországban már megjelent, sikeressé vált könyvek újabb, magyarországi kiadásai, exuláns cseh szerzők Magyarországon írott, és megjelentetett művei és magyarországi, „Hungarus” szerzők, itthon kiadott cseh nyelvű munkái. Ezek természetesen nem minden esetben tisztán elkülönülő kategóriák, előfordul, hogy cseh kiadványt hazai viszonyokhoz alkalmazva átírnak, kiegészítenek, nyelvileg átszerkesztenek, hogy jobban megfeleljen a helyi lakosság igényeinek, végül olyan átalakuláson megy át, hogy szinte önálló, hazai keletkezésű műnek tekinthető. Jelen tanulmány ezt a jelenséget mutatja be a verses imádságok és énekek kapcsán, vagyis, hogy a Csehországban használt énekek és verses imádságok miként jelennek meg a magyarországi nyomtatványokban, és válnak a hazai irodalmi és énekhagyomány szerves részeivé.

Legritkább esetben fordul elő, hogy a csehországi mű lényegi változtatás nélkül jelenik meg Magyarországon. Ilyen Johann Habermann *Modlitby nábožné a křesťanské...* című imádságoskönyve, amelyet számos prágai kiadás után<sup>1</sup> Magyarországon először 1637-ben nyomtatták ki Trencsénben, majd 1656-ben Lőcsén, végül 1678-ban Zsolnán.<sup>2</sup>

\* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

<sup>1</sup> Csehországi kiadásait lásd František HORÁK – Zdeněk TOBOLKA – Emma URBÁNKOVÁ – Anežka BADUROVÁ (eds.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*. Praha 1925–2008 (a továbbiakban: *Knihopis*), *Knihopis*, 2816–2823.

<sup>2</sup> *Knihopis*, 2830.; Ján ČAPLOVIČ: *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel. 1–2. Martin 1972, 1984, 2528.

*A Hora zlata serafinská...* című ferences regula először 1674-ben, majd 1696-ban jelent meg Nagyszombatban.<sup>3</sup> Csehországban, Prágában korábban két kiadása is volt, 1646-ban<sup>4</sup> és 1660-ban.<sup>5</sup> Ezek kicsit részletesebbek, mint a nagyszombati kiadások, de a kezdő verses jelmondat<sup>6</sup> belőlük hiányzik. Ezt kifejezetten a magyarországi szerkesztő illesztette bele. A Szentlélek-hívó himnusz a cseh változatokban is megtalálható a Magyarországon ismert formában,<sup>7</sup> így ez egyértelműen átvétel. A jelmondatot leszámítva a cseh és a magyarországi szövegek közt (néhány kisebb rövidítést leszámítva) nincs különbség, az eltérő olvasóközönséghez való igazodás miatt sem. Ez szembe-tűnő a szeptemberi ünnepnapok felsorolásánál, ahol Szent Vencel a magyarországi változatban is „patron této země”-ként („ezen ország védőszentje”) szerepel.<sup>8</sup>

A legtöbb esetben azonban a csehországi könyvek jelentős változtatásokon mennek át. Sixt Palma Močidlanský Csehországban népszerű imádságoskönyve, a *Perlička dítek Božích...* Magyarországon először 1663-ban jelent meg Trencsénben,<sup>9</sup> majd 1667-ben Zsolnán.<sup>10</sup> Ezek a kiadások még hűen követték a cseh eredetét. Később 1683-ban Lőcsén ugyanezen a címen jelent meg egy imádságoskönyv,<sup>11</sup> amely azonban Močidlanský hasonló című művétől tartalmilag igencsak eltér. A szerkesztő, Daniel Sinapius Horčička

<sup>3</sup> *Hora zlatta seraffinska aneb naučenj spolubratrůw a sester arcyclbratrstwa swatého otce Francisska w němžto se odpustky, regule, dowolenj a modlitby obsahuj.* [...] v Trnave [Nagyszombat] 1674.; SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár II* (1473–1711., megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok), (a továbbiakban: RMK II) Budapest 1885. RMK II 1343.; *Knihopis*, 3149.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografía...*, 2064. Második kiadása 1696-ban jelent meg Nagyszombatban. RMK II 1850., *Knihopis*, 3152., ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografía...*, 2350.

<sup>4</sup> *Knihopis*, 3147.

<sup>5</sup> *Knihopis*, 3148.

<sup>6</sup> „Hora zlatta Seraffinská / Stkví se v ránach Jezu Krýsta. /Kdo se v ní cvičití bude/ k Seraffinu jisté přijde” („A Szeráfi arany hegy / Jézus Krisztus sebeiben ragyog / aki benne buzgólkodik / biztos eljut a szeráfokhoz”). *Hora zlatta*, 1674, A<sub>1</sub>b; *Hora zlatta*, 1696, A<sub>1</sub>b.

<sup>7</sup> Az 1646-os kiadásban G<sub>8</sub>a füzetjelen, az 1660-as kiadásban a 95. oldalon.

<sup>8</sup> *Hora zlatta*, 1696, 51.

<sup>9</sup> *Régi Magyarországi Nyomtatványok I. 1473–1600.* (Szerk.: BORSA Gedeon – HERVAY Ferenc – HOLL Béla – KÄFER István – KELECSÉNYI Ákos.) Budapest 1971.; II.: 1600–1635. (Szerk.: BORSA Gedeon – HERVAY Ferenc.) Budapest 1983.; III.: 1635–1655. (Szerk. HELTAI János.) Budapest 2000.; IV.: 1656–1670. (Szerk.: P. VÁSÁRHELYI Judit.) Budapest 2012. (a továbbiakban RMNy). RMNy 3135.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografía...*, 1884. Csehországi kiadásait lásd *Knihopis*, 6772–6774.

<sup>10</sup> RMNy, 3401.

<sup>11</sup> [Daniel Sinapius–Horčička]: *Perlička dítek Božijch aneb pokladnice duchownj rozličné drahé perlý* [...]. W Lewoči [Lőcse] 1683. RMK II 1528, ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografía...*, 1419.; *Knihopis*, 6777.

csupán a második részben, az apostoli hitvallás elemzésénél vette át Močidlanský verseit és prózai imádságait, de ezt is kibővítette más imádságokkal. Az átvett szövegeknél vagy jelezte, hogy *z starého vydání* (korábbi kiadásból), vagy megjelölte a szerzőt. Ahol nem található bejegyzés, az feltehetően Sinapius saját szerzeménye. Ezt erősíti, hogy új versszövegei még nem szerepeltek más magyarországi nyomtatványban, pedig erősen szlovakizáló nyelvezetük magyarországi eredetre utal. A kisebb tartalmi átfedések ellenére az 1683-as lőcsei kiadás már sokkal inkább tekinthető Sinapius saját művének, mint a Močidlanský-féle cseh eredeti újabb kiadásának.

1679-ben Zsolnán jelent meg egy lányoknak szóló verses erkölcsi tanítás, *Korunka, aneb wjnek panenský...* címmel.<sup>12</sup> A kötetről a nyomdász és feltehetően szerkesztő Alžběta Dadanka az előszóban azt állította, hogy 63 évvel ezelőtt, vagyis 1616-ban már megjelent, ő csak ezt egészítette ki a *Mravy ctnostné* című résszel, valamint sok szép énekkel és imádsággal.<sup>13</sup> Ez a megjegyzés minden bizonnyal az 1616-ban, Prágában<sup>14</sup> azonos címen megjelent könyvre vonatkozik, amelyet 1622-ben újra kinyomtattak ismeretlen nyomdahelyen.<sup>15</sup> E kiadvány szolgálhatott a zsolnai nyomtatvány elsődleges forrásul. A második forrás, a *Mravy ctnostné* a králicei csehtestvér nyomdában jelent meg először 1578–1618 között.<sup>16</sup> Ennek egyetlen ismert példánya csonka, címlapja hiányzik, de kézírással pótolták: *Mravy ctnostné mládeži potřebné*. A két szöveg összevetése megerősítette, hogy leszámítva az apróbb szlovakizáló tendenciákból adódó nyelvi eltéréseket, valóban megegyeznek, tehát ezek a fejezetek a szövegüket a králicei nyomtatványból merítették. A harmadik forrása Jan Amos Komenskýnak a Lewis Bayly *Praxis pietatis* című művével együtt megjelent *Přidavkové někteří...*<sup>17</sup> című könyvének verses imádsággyűjteménye volt. A *Krátké rytmovní modlitby...* fejezet imádságai mind innen valók.<sup>18</sup>

<sup>12</sup> *Korunka aneb wjnek panenský wssechném pobožným a sslechetným Pannám národu slovenského, a českého k zwlasstnjmu potřebě a vřjtku oddaný. Přidaná jsú naučenj Panám welmi potřebná k tomu také Mravy ctnostné a modlitby wsselikého času k vřjwanj prospěssné, s pjsnjčkami pobožnými.* Žilíně [Zsolna] 1679. (a továbbiakban: *Korunka*); *Knihopis*, 4337, ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia...*, 2530.

<sup>13</sup> *Korunka*, )(3a.

<sup>14</sup> *Knihopis*, 4335.

<sup>15</sup> *Knihopis*, 4336.

<sup>16</sup> *Knihopis*, 5964.

<sup>17</sup> Trencsén, 1641. RMNy, 1906.

<sup>18</sup> *Korunka*, F<sub>3</sub>a–G<sub>1</sub>b.

1683-ban Zsolnán egy kis füzetet nyomtattak tavaszi énekekkel *Pjsně jarnj od rozličných autorů složené...*<sup>19</sup> címmel. A címlapon az áll, hogy ez a második kiadás, de sem Magyarországon, sem Csehországban nem ismeretes hasonló című nyomtatvány. Mivel az egyik vers szerzője Václav Elám, és a felsorolt énekek nem szerepelnek egyetlen más hazai nyomtatványban sem, feltehetően cseh átvételről van szó.

Ha alaposan megnézzük a hazai szerzők itthon, biblikus cseh nyelven kiadott műveit, tapasztaljuk, hogy ők is gyakran merítenek cseh forrásokból. Daniel Pribiš énekeskönyve<sup>20</sup> bár elsősorban a hazai hagyományra támaszkodik, többek közt Eliáš Láni és Pribiš saját énekeire és fordításaira, valamint a hazai szlovák népi énekköltészetre,<sup>21</sup> mégsem kizárólag magyarországi énekekből és fordításokból áll. Ján Ďurovič összesen 46 éneknek találta meg cseh előzményét.<sup>22</sup> Meglátása szerint forrásai 16. századi cseh énekeskönyvek voltak, elsősorban ennek a korszaknak a szerzőitől (Havel Dřevinek, Jiřík Strejc stb.), ezek azonban még tartalmazták a huszita kor énekeit is, amelyek így beépültek a magyarországi énekkincsbe is (például a „*Nastal nám den veselý*” kezdetű ének az 1420-as Jistebnicei énekeskönyvből). A huszita kor katolikus szerzői közül Václav Miřinský és Kliment Bosák énekei szerepelnek, amelyek azonban a huszita hagyománynak is részét képezték.<sup>23</sup> A katolikus kánonból vette át Daniel Pribiš a „*Tak jest tento den slavný*” és a „*Požehnej nás Bože Otče*” kezdetű énekeket, minden bizonnyal Jiřík Hlohovský énekeskönyvéből.<sup>24</sup>

Ahogy Daniel Pribiš beépítette énekeskönyvébe a cseh énekeket, ugyanúgy a cseh szerzők, akik Magyarországon éltek és alkottak, merítettek az itteni énekekből, vagyis az ő műveik is cseh és magyarországi biblikus cseh nyelvű énekek vegyes gyűjteményei.

A sziléziai Jiřík Třanovský énekeskönyvéhez, a *Cithara Sanctorum*hoz elsősorban a cseh protestáns énekanyagot használta fel, amely később kiegészült magyarországi szerzők énekeivel. Énekeskönyvének szerves részét

<sup>19</sup> *Pjsně jarnj od rozličných autorů složené nyní pak k žádosti a potěšenj mnohých lidj v nowé vytlačené.* W Žilině [Zsolna] 1683.; RMK II 1533.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia...*, 2537.

<sup>20</sup> DANIEL PRIBIŠ: *Písne duchovní...* v Levoči [Lőcse] 1634.; RMK II 490.; RMNy 1594.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia...*, 809.; *Knihopis*, 5066b.

<sup>21</sup> JÁN ĎUROVIČ: *Duchovná poezia Slovenská pred Třanovským.* Liptovský Svätý Mikuláš 1939, 275–290.

<sup>22</sup> Uo. 270–273. A gyűjtemény összesen 116 ének tartalmaz.

<sup>23</sup> Uo. 270.

<sup>24</sup> Uo. 271.

képezték a cseh huszita énekek. A cseh énekirodalomnak gazdag korszaka a 15–16. század, amikor a huszita mozgalom hatására a népnyelvi éneklés a liturgiában egyre inkább elterjedt. Köztudott, hogy Husz János maga is fontos eszköznek tartotta az éneklést a lelki nevelésben, és prédikációit mindig közös énekléssel fejezte be. Ő maga is szerzett énekeket, halála után sok éneket tulajdonítottak neki, szerzősége azonban csak ritkán bizonyítható. Így például sokáig Husz Jánosnak tulajdonították a „*Jesus Christus nostra salus*” kezdetű éneket, amely Luther Márton „*Jesus Christus unser Heiland*” című énekének forrása volt, és biblikus cseh változata szerepel minden *Cithara Sanctorum*-kiadásban.<sup>25</sup> Valójában Jan z Jenštejna prágai érsek alkotása.<sup>26</sup> Hibásan szintén Husz művének gondolták egy későbbi bejegyzés alapján az „*Otče Bože všemohaucý, jenž si nám dal v člověčenství*” kezdetű éneket,<sup>27</sup> ugyanakkor az „*O Spasiteli Ježíši, kterýžs sám ze všech nejlepší*”<sup>28</sup> feltehetően valóban Husz műve, vagy az alapján készült. Ezek az énekek mind helyet kaptak a *Cithara sanctorum*-ban, amely a 20. század elejéig a szlovák evangélikusok legkedvesebb énekeskönyve volt.

A cseh protestáns vagy „huszita” hagyományból leginkább a csehtestvér egyházhoz tartozó szerzők (Jan Augusta, Jan Blahoslav, Havel Dřevínek, Prágai Lukács stb.) művei kerültek be, más irányzatokhoz tartozók kevésbé. Ilyen kivételt jelent az utraquista Jan Musoplius (Muzoffil) és a nikolaita (mikulášenců szekta) Sixt Palma Močidlanský. Jelentős mennyiségű ének és énekfordítás Třanovský saját önálló munkája, ugyanakkor számos éneknek nem sikerült azonosítani a szerzőjét. A *Cithara Sanctorum* énekszövegeinek nagyobb része tehát cseh eredetű, mégis, már az első, 1636-os kiadásban

<sup>25</sup> „Ježíš Krystus náš Spasitel, / hněvu Božího zprostitel” (Tranoscius transl.) Martin LUTHER: *Jesus Christus unser Heiland*. Jiřík TŘANOVSKÝ: *Písň duchovní, staré i nové...* v Levoči [Lőcse] 1636, 248.; Eva AUGUSTÍNOVÁ: *Cithara Sanctorum Bibliografia*. Martin 2011, 294/478. Pl. Václav KLEYCH: *Ewangelický kancýonal' obsahující w sobě pjsně duchownj...*, w Žitawě [Žitava] 1722, 488. Huszt tartja az ének szerzőjének. Kleych szerint az éneket Luther átdolgozta, és ennek a változatnak biblikus cseh fordítása ez az ének.

<sup>26</sup> Liederdatenbank. <https://www.liederdatenbank.de/song/11408> (utolsó ellenőrzés 2020. 01. 13.).

<sup>27</sup> Jan HUS: *Při posluhování večere Páně* („Úrvacsora kiszolgáltatásakor”); TŘANOVSKÝ, J.: *Písň duchovní...* (1636), 251.; további kiadásait lásd AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 324/919.

<sup>28</sup> PRÁGAI Lukács – HUSZ János: *Píseň o umučení Pána* („Ének Urunk szenvedéséről”). TŘANOVSKÝ, J.: *Písň duchovní...* (1636), 97. Egyéb kiadásait lásd AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 322/883.

megtalálható a „hungarus” Eliáš Láni néhány éneke.<sup>29</sup> Ezeket minden bizonnyal Daniel Pribiš énekeskönyvéből vette át, köztük Ondrej Cengler ismeretlen magyar nyelvű énekből készített fordítását, az ember halandóságáról, „*Člověk hříšný v světě, jsauci při svém životě*” incipittel.<sup>30</sup> A későbbi kiadások egyre bővültek, és az újabban felvett énekek többsége már hazai keletkezésű. Így például az 1684-es és 1696-os kiadás kiegészült Jeremiaš Lednický, Daniel Sinapius-Horčička és más „hungarus” szerzők énekeivel (például Jeremiaš Lednický: „*Duše buď vessela, v kříží duffej v Boha*”;<sup>31</sup> Uő: „*Ej již nyní, ó přeslavný Ježíši*”;<sup>32</sup> Uő: „*Ach což mám zde v světě, víc sobě již vinšovati!*”<sup>33</sup> Daniel Sinapius-Horčička: „*Buh, kterýž má svět na pěči, stvořit ráčil všecky věci*”;<sup>34</sup> Uő: „*Již vidím s plesáním, z zlatým plapoláním*”;<sup>35</sup> Jan Sinapius: „*Ach jak přežalostně církev svatá kvílí*”<sup>36</sup> stb.) és fordításaival. Daniel Sinapius-Horčička ezen kiadásoknak szerkesztője is volt. Tematikailag, szerkezetileg is némileg átalakultak, így például újonnan

<sup>29</sup> Például: „Ač jest mé srdce smutné, pro me nepravosti” Eliáš LANÍ: *Píseň v zarmutku* („Ének szomorúságban”). PRIBIŠ, D.: *Písně duchovní...*, R<sub>5</sub>a; TŘANOVSKÝ, J.: *Písně duchovní...* (1636), 550.; AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 264/3.; ĎUROVIČ, J.: *Duchovní poezia...*, 190/84.; „Ač mně Pán Bůh ráci trestati / však smrti hned nepoddava”, Eliáš LANÍ: *Pokání a naděje v odpuštění a v milosti Boží* („Bűnbánat és a megbocsátásban és Isten irgalmában való remény”). PRIBIŠ, D.: *Písně duchovní...*, T<sub>4</sub>a; TŘANOVSKÝ, J.: *Písně duchovní...* (1636), 553.; AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 264/4.; ĎUROVIČ, J.: *Duchovní poezia...*, 198/101.

<sup>30</sup> TŘANOVSKÝ, J.: *Písně duchovní...* (1636), 591. AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 280/240; Jan MALURA: *Písně pobělohorských exulantů (1670–1750)*. Praha [Prága] 2010, 310/247.

<sup>31</sup> Jiřík TŘANOVSKÝ: *Cithara Sanctorum, Písně duchovní staré i nové...*, v Levoči [Lőcse] 1674, 677.; Jiřík TŘANOVSKÝ: *Cithara Sanctorum, Písně duchovní staré i nové...*, v Levoči [Lőcse] 1684, 767.; Jiřík TŘANOVSKÝ: *Cithara Sanctorum, Písně Duchovní staré i nové...*, v Levoči [Lőcse] 1696, 1/716.; AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 284/308.

<sup>32</sup> TŘANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 673.; Uő: *Cithara Sanctorum*, (1684), 463.; Uő: *Cithara Sanctorum* (1696), 1/416.; AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 284/314.

<sup>33</sup> TŘANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1696), 1/721; AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 264/28.; MALURA, J.: *Písně pobělohorských exulantů...*, 296/81.

<sup>34</sup> TŘANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1684), 340.; Uő: *Cithara Sanctorum*, (1696), 1/304.; AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 276/201.; MALURA, J.: *Písně pobělohorských exulantů...*, 307/218.

<sup>35</sup> TŘANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1684), 609.; Uő: *Cithara Sanctorum* (1696), 1/565.; AUGUSTÍNOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 298/527.

<sup>36</sup> TŘANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 379.; Uő: *Cithara Sanctorum* (1684), 443.; Uő: *Cithara Sanctorum* (1696), 1/396.



több olyan ének is bekerült, amelynek témája a törökök elleni védekezés, vagy maga a háború.<sup>37</sup>

A *Cantus catholici* is ilyen összetett gyűjtemény. Jan Vilikovský elemzéséből tudjuk, hogy Szöllősi Benedek a *Cantus catholici* szlovák változatát nagyrészt három cseh énekeskönyv, Jan Rozenplut<sup>38</sup> és Jiřík Hlohovský<sup>39</sup> gyűjteményei, valamint a *Český Dekakord*<sup>40</sup> alapján állította össze, ugyanakkor felhasználta a *Cithara sanctorum* első kiadását is.<sup>41</sup> Ha kisebb mértékben is, de képviseltetik magukat a legfontosabb csehtestvér énekszerzők, mint például Jan Blahoslav,<sup>42</sup> Jan Augusta,<sup>43</sup> Havel Dřevínek<sup>44</sup> és Prágai Lukács.<sup>45</sup> Bár Dřevínek éneke szerepel a *Český Dekakord* énekeskönyvben, a többi pedig Hlohovskýnál is megtalálható, nem lehet azt sem kizárni, hogy ezeket inkább a *Cithara sanctorum*ból vette át, amelyben szintén megtalálhatók. Ugyanakkor a *Český Dekakord*ban és Hlohovský énekeskönyvében való meglétük bizonyítja, hogy ezek az énekek Csehországban a huszita mellett ekkor már a katolikus kánonban is helyet kaptak. A „*Bože Otče ses-*

<sup>37</sup> Erről bővebben lásd Kovács Eszter: *A magyarországi törökveszély különféle értelmezései Csehországban (1526–1663)*. Habilitációs értekezés. PPKE BTK, Budapest 2019. „Apokaliptikus jövődölések a törökökről a magyarországi cseh exulánsok énekeiben és a biblikus cseh nyelvű hazai költészetben” című fejezet (158–168.).

<sup>38</sup> Jan ROZENPLUT ZE ŠVARCENBACHU: *Kancyonál, to jest sebránij spěwůw pobožných...* Olomouc 1601.; *Knihopis*, 15004.

<sup>39</sup> Jiřík HLOHOVSKÝ: *Pjsně katolické k výročnjm slawnostem k památkám Božjch...* Olomouc 1622.; *Knihopis*, 3064.

<sup>40</sup> *Český Dekakord neb kancyonál na deset djlůw přes celý rok dle slawnosti...* w Starém Městě Pražském [Prága] 1642.; *Knihopis*, 1853.

<sup>41</sup> Az egyes énekek forrásait lásd Jan VILIKOVSKÝ: *Cantus Catholici*, Bratislava. *Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi* IX (1935), 297–305.

<sup>42</sup> Jan BLAHOŠLAV: „*O blahoslavený člověk, kterýž dobrém strávil svůj věk.*” [Szöllősi Benedek]: *Cantus Catholici. Písne katolicke latinské i slovenské, nové i starodávné...* v Levoči [Lőcse] 1655, 226.; RMNy, 2591.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia...*, 1018.; [Szöllősi Benedek]: *Cantus Catholici. Písne catholické...* v Ternave [Nagyszombat] 1700, 210.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia...*, 2481.; RMK II 2010.; VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 300.

<sup>43</sup> Jan AUGUSTA: „*Vzkříšení Spasitele svého, chval každý člověk myslí veselau.*” SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 134.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 103. (recte 118.); VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 304.

<sup>44</sup> Havel DŘEVÍNEK: „*Otče náš všemohauci, jenž vše živiš svou mocí.*” SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 316.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 310.; VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 301.

<sup>45</sup> „*Kristus příklad pokory, Bůh náš milostivý, Otce svého syn milý a jednorozený.*” SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 86.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 70.; VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 299.; „*Kristus Syn Boží, narodil se nyní.*” SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 28.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 27.; VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 299.

liž nám ňyňy *Ducha Svatého*” incipitű ének megtalálható Hlohovskýnál,<sup>46</sup> a *Cantus catholici*be is innen kerülhetett be,<sup>47</sup> de része volt Sixt Palma Močidlanský *Perlička dítek Božích...* című imádságoskönyvének is.<sup>48</sup> Az utraquista Jan Muzoffil „*Bůh se nám nyní narodil, a místo vyvolil*” incipitű fordítása a „*Puer natus in Betlehem*” kezdetű latin népénekből a nyomtatott énekeskönyvek közül először éppen a *Cantus catholici*ben szerepelt, később a *Cithara sanctorumba* és Adam Plintovič énekválogatásába is bekerült.<sup>49</sup> Szöllősi a *Cithara Sanctorumból* átvett néhány hazai evangélikus éneket is, mint például Eliáš Lánitól az „*Ač jest mé srdce smutné, pro me nepravosti*”<sup>50</sup> és az „*Ač mné Pán Bůh ráči trestati, však smrti hned nepoddava*”;<sup>51</sup> „*Bud’ Bože můj sám sudce, a vykoreň mé z hubce*”.<sup>52</sup> Ezek mindegyike megtalálható Pribiš énekeskönyvében is,<sup>53</sup> ezért az sem zárható ki, mint lehetséges forrás. A három szöveg részint megegyezik, részint oly mértékben eltér, hogy nem állapítható meg, melyik lehetett a közvetlen forrásszöveg. Példa erre az „*Ač jest mé srdce smutné...*” kezdetű ének 2. versszaka:<sup>54</sup>

<i>Pribiš</i>	<i>Cithara sanctorum 1636</i>	<i>Cantus catholici 1655</i>
Ty jsi potěšeni me, i všecka naděje / v toběť budu jen štěstí / což my potřebné jest. (R <sub>5</sub> b)	Ty jsi potěšení mé i všecka naděje / v toběť já stavím štěstí / což mi potřebné jest. (551)	Ty jsi potěšeny me i všecka nádeje / od tebe očekávám / což mi potřebuje. (239)

<sup>46</sup> VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 297.

<sup>47</sup> SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 209.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 193.

<sup>48</sup> SIXT PALMA MOČIDLANSKÝ: *Perlička dítek Božích, aneb modlitby pobožné...* Trenčín [Trencsén] 1663.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia...*, 1884.; RMNy, 3135. U<sub>3</sub>a.

<sup>49</sup> SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 26.; TŘANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 74.; Uő: *Cithara Sanctorum* (1684), 96.; SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1700), 26.; ADAM PLINTOVIČ: *Zpevove a neb Písničky duchovné...* v Žilíně [Zsolna] 1686, 13.; RMK II 2053.; ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia...*, 2568.; KNIHOPIŠ, 17.295b.; TŘANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1696), 1/87.; AUGUSTINOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 276/209.; VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 297.

<sup>50</sup> SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 239.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 223.

<sup>51</sup> SZÖLLŐSI B.: *Cantus catholici* (1655), 241.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 225.

<sup>52</sup> SZÖLLŐSI: *Cantus catholici* (1655), 238.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 222.

<sup>53</sup> PRIBIŠ, D.: *Písné duchovní...*, R<sub>5</sub>a; T<sub>4</sub>a; R<sub>6</sub>b.

<sup>54</sup> A biblikus cseh nyelvű versszövegeket a transzkribálás szabályainak megfelelően közöljük, úgy, hogy az egykorú kiejtést és nyelvallapotot a modernizálás ne befolyásolja. Vagyis: cz = č; g = j; j = í; ss = š; v = u; w = v.



Az „*Ač mné Pán Bůh rači trestati...*” kezdetű ének refrénjénél:

Tvar žurivu, misl dobru / vždy k svým zachovava / i proč se smutíš a proč mne rmutíš / duše truchla. (T <sub>4</sub> a)	Tvár žůrivau, mysl dobrau / vždy k svým zachovava / i proč se smutíš a proč mne rmautíš / duše truchlá. (554)	Tvár libežnú, mysl dobrú / vždy k svým zachováva / i proč se smútiš, i proč se rmútiš, duše truchla. (241)
--	--	---

Máshol apróbb változásoknál kimutatható, hogy inkább a *Cithara Sanctorum*hoz áll közelebb, például az „*Ač mné Pán Bůh rači trestati...*” kezdetű ének 3. versszakánál:

<i>Pribiš</i>	<i>Cithara sanctorum 1636</i>	<i>Cantus catholici 1655</i>
Ač jsem koli v světě již opuštěný/ však v tobe důffati budu / zdaliže ja zahanben budu / při poslednem jeho sudu. (T <sub>4</sub> a)	Ač jsem v světě již opuštěný / však v něho důffati budu / zdaliž já budu zahanbený / při posledním jeho saudu. (554)	Ač jsem v sveťe již opuštěny / však v neho důffati budu / zdaliž ja budú zahanbeňý / při posledním jeho súdu. (242)

A „*Bud' Bože můj sám sudce*” kezdetű ének a *Cithara Sanctorum* 1674 előtti kiadásában jelenlegi ismereteink szerint nem szerepelt,<sup>55</sup> Pribišnél viszont igen, így valószínűleg ez lehetett Szöllősi Benedek forrása.<sup>56</sup> A *Cantus catholici*ből tehát a felekezeti határok is összemósódnak, hiszen a cseh katolikus énekek sora szlovák evangélikus gyűjteményekből vett darabokkal egészül ki.

A *Cantus Catholici, písně katolické...* joggal mondható szlovák nyelvűnek, mert bár énekeit túlnyomórészt cseh énekeskönyvekből vette át,<sup>57</sup> nyelvében igyekezett ezek szövegét a helyi lakosság nyelvéhez igazítani. Ez ebben az időben jellemző volt a katolikus kiadványokra. A nyelvi változtatás

<sup>55</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 476.; Uő: *Cithara Sanctorum* (1684), 541.; Uő: *Cithara Sanctorum* (1696), 1/499.; AUGUSTINOVÁ, E.: *Cithara Sanctorum...*, 276/187. Mivel az 1636-os és az 1653-as kiadásból sem ismerünk teljesen ép példányt, és a fennmaradt példányokból sem alakítható ki a hiánytalan szöveggörpösz, lehetséges, hogy a lappangó részek mégis tartalmazták.

<sup>56</sup> PRIBIŠ, D.: *Písně duchovní...*, R<sub>6</sub>b.; ĐUROVIČ, J.: *Duchovná poezia...*, 191/86.

<sup>57</sup> A szlovák nyelvű *Cantus catholici* cseh forrásairól lásd még Vlastimil DUŠKA: Moravské pramene prvního slovenského katolického kancionála Cantus Catholici (1655) a jeho spevy ordinária. *Studia Theologica* 19 (2017), 3., 133–146.; VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici...*, 269–306.

mögött tudatos döntés állt, az „eretneknek” bélyegzett cseh nyelvvel szemben akarták hangsúlyozni a szlovákok saját hagyományait.<sup>58</sup> Ezt erősíti a bevezető is, amely Szent Cirill és Szent Metód missziójára hivatkozva az ősi „pannon” nép szláv nyelvű énekhagyományait mondja elődjének.<sup>59</sup>

A következő néhány példa alapján látszik, hogy Szöllősi Benedek hogyan igyekezett a hazai szláv lakosság, vagyis a szlovákok nyelvéhez alakítani az eredeti cseh szöveget:

<i>Hlohovský</i>	<i>Cantus Catholici</i>
Jezu Kryste jenžs zajisté, stals se <u>člověk</u> z panny čisté, by nás <u>sobě hříšné kaupil</u> , z mocy diabelské <u>vykaupil</u> .	Jezu Kryste jenžs zajiste, Stals se <u>človek</u> z panny čiste, by nás <u>sobě hříšné kúpil</u> , z mocy diabelské <u>vykúpil</u> .
<u>Kaupils</u> nás na <u>kříži</u> svatém, <u>krvem vlastní</u> , a ne zlatem, kdyžs ji <u>krupěje</u> vycedil, <u>figury</u> písma vyplnil.	<u>Kupils</u> nás na <u>kříži</u> svatém, <u>krvy vlastnu</u> , a ne zlatem, kdyžs ji <u>kropeje</u> vycedil, <u>figury</u> písma vyplnil.

A 17. század végén már néhány protestáns nyomtatvány esetében is megfigyelhető a nyelvi elkülönülés igénye. Philipp Kegel elmékedéseinek 1715-ben Zittauban cseh nyelven megjelent kiadásához írott előszavában azt írja, hogy az általa legjobbnak tartott 1677-es zsolnai fordítást vette alapul, de nyelvileg átdolgozta, mert „...však přece čechům nelibá Slovenčina...” (a cseheknek nem tetszik a szlovák nyelv).<sup>60</sup>

A szlovák és a cseh nyelv használatának különbségei legjobban a *Cithara Sanctorum* és a *Cantus catholici* közös énekeinek összevetésénél figyelhetők meg. A leggyakoribb változás, hogy a cseh nyelvben használt ř helyett a szlovákban r, ě helyett e, au helyett ú lesz. A mai nyelvhasználatban egyedül a cseh nyelvre jellemző ů hang mindenhol szerepel. Néha megfigyelhetők ragozási különbségek is, felszólító módban (*dej-daj, zpívej-zpívaj* stb.) és a melléknév fokozásánál (*naj- – nej-*). A *Cantus catholici* a szlovák lakosság

<sup>58</sup> KÄFER István: Adalékok a barokk magyar–szlovák vonatkozásaihoz. In KÄFER István: *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések*. Piliscsaba 2005, 146.

<sup>59</sup> KOVÁCS Eszter: „Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószóllója...” *Cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig*. Budapest 2015, 175.

<sup>60</sup> Philippus KEGELIUS: *Dwanácteró přemysslowanj duchownjch...* Žitava 1715. )(a.

nyelvéhez igyekszik igazodni, míg a *Cithara Sanctorum*, amely az eredeti cseh nyelvet kívánja megőrizni. Néhány példa:

<i>Cithara Sanctorum</i>	<i>Cantus catholici</i>
Čas radosti, veselosti / <b>světu</b> nastal nyní <sup>61</sup>	Čas radosti, veselosti / <b>svetu</b> nastal nyní <sup>62</sup>
Duch Pane <b>svau svatau</b> milostí, / naplnil srdce s prudkosti	Duch Pane <b>svú svatú</b> milostí, / naplnil srdce s prudkosti <sup>63</sup>
Hospodine Otče <b>žadaucí</b> , / Bože náš <b>všemohaucí</b> <sup>64</sup>	Hospodine Otče <b>žaducí</b> , Bože náš <b>vsemohucí</b> <sup>65</sup>
Hospodine <b>všemohaucí</b> / Pane milý <b>přežadaucí</b> <sup>66</sup>	Hospodine <b>vsemohucí</b> , Pane milý <b>prežaducí</b> <sup>67</sup>
Ježíši večny Bože / všechna má <b>nadějě</b> / myť <b>daufání v tobě</b> máme <sup>68</sup>	Ježíši večný Bože / všechna má <b>nadeje</b> . My <b>důffaňy v tobe</b> máme <sup>69</sup>
<b>Povezte pastýrové</b> , / což <b>jste</b> viděli nové?	<b>Povězte pastýřové</b> / co <b>ste</b> viděli nové
<b>V městě Betlemě</b> řečenem / Narodil se Pán Kristus v něm. / Alleluja <sup>70</sup>	<b>V městě Bethleme</b> řečenem: / Narodil se Pán Kristus <b>v něm</b> . / Alleluja <sup>71</sup>
<b>Zvěstujem</b> vám radost / <b>převelmi velikau</b> / porodila Panna / <b>čistotau panenskau</b> <sup>72</sup>	<b>Zvěstujem</b> vam radost, <b>prevelmi veliku</b> / Porodila Panna <b>čistotu pannensku</b> <sup>73</sup>
<b>Veríme</b> v Boha jedného, / a Otce <b>všemohaucího</b> , / Nebe, <b>země stvořícího</b> <sup>74</sup>	<b>Veríme</b> v Boha jedného, / a Otce <b>vsemohucího</b> , / Nebe, <b>zeme stvořícího</b> <sup>75</sup>
Vesele <b>zpívejme</b> / Boha Otce chvalme <sup>76</sup>	Vesele <b>spívajme</b> , / Boha Otce chválme <sup>77</sup>
Vstoupil jest Kristus na Nebe/ dokonav zde práci <sup>78</sup>	Vstúpil jest Kristus na nebe. / Dokonal zde práci <sup>79</sup>

<sup>61</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 87.

<sup>62</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1655), 48.

<sup>63</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1655), 155.; Daniel Pribiš énekeskönyvében „svu svatu” formában, lásd PRIBIŠ, D.: *Písně duchovní...*, Y[X]<sub>6</sub>a.

<sup>64</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 5.

<sup>65</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1655), 1.

<sup>66</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 239.

<sup>67</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1655), 193.

<sup>68</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1674), 434.

<sup>69</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1700), 220.

<sup>70</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1684), 98.

<sup>71</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1655), 32.; Uő: *Cantus catholici* (1700), 30.

<sup>72</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1684), 77.

<sup>73</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1700), 29.

<sup>74</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1684), 331.

<sup>75</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1700), 187.

<sup>76</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1684), 20.

<sup>77</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1700), 8.

<sup>78</sup> TRÁNOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum* (1684), 254.

<sup>79</sup> SZÖLLÖSI B.: *Cantus catholici* (1700), 133.

Általában elmondható, hogy az énekszövegek a cseh nyelv szabályait követik, ez azonban sok esetben kiegészül különféle mértékű szlovakizáló tendenciákkal. A katolikus kiadványok jobban igyekeznek a helyi lakosság nyelvéhez igazodni, míg az evangélikusok, különösen a cseh származású szerzők, tisztán próbálják megőrizni az énekek eredeti cseh nyelvét, sőt az újabbakat is ezen a nyelven írják.